

ÁJINIYAZ DÓRETIWSHILIGINDE DIDAKTIKA

Davletov Barlıqbay

*filologiya ilimleriniń kandidati, docent
Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik
pedagogikalıq instituti*

Аnnotaciya: *Maqalada XIX ásir qaraqalpaq ádebiyatınıń klassik shayırları Ájiniyaz Qosıbay ulınıń didaktikalıq qosıqları talqılandı. Shayır didaktikalıq shıǵarmalarınń tárbiyalıq áhmiyeti úyrenildi.*

Тayanısh sózler: *Poeziya, didaktika, tematika, janr, obraz, súwretlew, kórkemlik.*

Аннотация: *В статье рассматриваются дидактические стихи классика каракалпакской литературы XIX века Ажинияза Касыбая улы. Осознано воспитательное значение поэтических дидактических проектов.*

Ключевые слова: *Поэзия, дидактика, тема, жанр, образ, описание, художественность.*

Annotation: *The article discusses the didactic verses of the classic poem of the 19th century Karakalpak literature by Ajiniyaz Kasıbay ulı. The educational importance of poetic didactic projects was learned.*

Key words: *Poetry, didactics, theme, genre, image, description, artistry.*

XIX ásir qaraqalpaq klassik ádebiyatınıń wákili Ájiniyaz Qosıbay ulı óziniń poeziyalıq shıǵarmaları menen ádebiyattıń rawajlanıwına úlken úles qostı. Ol qaraqalpaq ádebiyatında poeziyalıq shıǵarmalardı ideyalıq-tematikalıq, janrlıq-formalıq jaqtan túrlendirdi. Bul haqqında ilimpaz K.Mámбетov tómendegi pikirdi bildiredi: «Ájiniyaz negizinen muhabbat lirikasınıń sheberi bolıwı menen bir qatar, lirikada táriyp, watandı súyiw hám didaktikalıq tolǵanıslardı qásterley alǵan shayırlar» [2.19] dep, atap kórsetip, shayırlar lirikasınıń tómendegishe toparlarǵa bólip qarastıradı:

1. Watan teması hámóz dáwirine kózqaras;
2. Filosofiyalıq lirika
3. Didaktikalıq lirika;
4. Muhabbat lirikaları [2.19].

Keltirilgen toparlardan didaktikalıq lirika shayırlar shıǵarmalarınń kópshilik bólegen quraydı.

Ádebiyattanıw iliminde didaktikaǵa tómendegishe anıqlama beriledi: «Didaktikalıq poeziya, aqıl-násiyat poeziyası. Tálım-tárbiya, aqıl-násiyat sózlerdi qosıq tárizinde beretuǵın shıǵarmalar» [1.65-66].

Ájiniyaz shayırdıń didaktikalıq shıǵarmalarına «Yigitler», «Arjaǵında bolmaǵansha», «Kerekdur», «Násiyhat» hám «Hárkim» qosıqların kiritiwge boladı. Atı atalǵan qosıqlar jas áwladqa ótkir qıyal, pedagogikalıq tálım-tárbiya beriwge úyretedi.

Shayır óziniń «Yigitler» qosıǵında adamlardıń is-háreketlerin, olardıń tárbiyalıq kózqarasların tómendegi formada salıstırmalı etip sheberlik penen súwretleydi. Mısalı:

Jamannan jaqsınıń sorasań parqın,
Aspan jer arası andın kóp jaqsı,
Jaman qatın biyzar eter elatın,
Sóylegende jaqsı menen teń bolur [3.99].

Haqıyqatında da, qosıq qatarlarında keltirgenindey, jaman insannan jaqsı insanniń parqın sorasań, aspan menen jerdiń arası onnan jaqın boladı. Óytkeni, jaman insan hesh waqıtta heshkimge unamlı baha bermeydi. Al, «Jaman qatın biyzar eter elatın, sóylegende jaqsı menen teń bolur» qatarlarınan insanniń óz-ózin maqtawınan, ekinshi bir adamdı jamanlawınan onıń tárbiyasınıń qanday ekenin ańlaw qıyın emesligin eskertedi.

Shayır óziniń «Arjaǵında bolmaǵansha» qosıǵı arqalı jas áwladtı durıs turmıs tárizine, miynet etiwge, márt penen námártti ajıratıwǵa, jaqsı menen jamandı ayırıp biliwge úyretedi. Qosıq qatarınıń hárbir qatarınan aqıl-násiyattıń ruwxı sezilip turadı. Mısalı:

Qádirin bil barlıq janniń,
Mańlay terden óngen dánniń,
Qádirin bilmes astıń-nanniń,
Bes kún zarın tatpaǵansha [3.105].

Qosıqta hárbir insanniń qádirin óz ornına qoyıw kerekligin, maiynet etip tabılǵan daqıldıń qádiri biybaha, shiyrin ekenligin túsindirise, sońǵı qatarlar arqalı insan qıyınshılıq kórmese astıń-nannińda qádirin bilmey, obalına qalıwın túsindiredi. Atap aytqanda, keltirilgen mısaldıń hárbir qatarında tereń kórkem qıyal, ótkir sezimniń jasırınǵanlıǵın ańlaw qıyın emes. Al, «Kerekdur» qosıǵında, er azamattıń Watandı qorawına, jetik insan bolıp er jetiwine kerekli pazıyletlerge arnawlı toqtalıp ótedi. Shınında da, hárbir er jigit keleshekte márt, azamat bolıp jetilisiwi ushın oǵan ótkir qıyal menen jazılǵan lirikalıq shıǵarma tereń tásir etedi. Bunday qatarlarǵa qosıqtıń tómendegi qatarların keltiriw orınlı:

At yollar shapıp asańda,
Qılıshdan qanlar sashanda,
Márt basına ish dúsandá,
Yigitke ǵayrat kerekdur [3.105].

Shayırdıń bul qosıq qatarlarınan tereń mánini ańlaw múmkin. Er jigittiń hárbir isti mártlershe islewinde kúsh-jigerdiń, ǵayrattıń ornı girewli. Solay etip, shayır hárbir

shıǵarmasında jas áwladtı tárbiyalawǵa qaratılǵan qalıs pikirlerdi beredi. Usınday, kórkemlik ózgeshelikleri arqalı shayır shıǵarmaları basqa shayırlardan ayırıqshalanıp turadı.

«Násiyhat» qosıǵında insańǵa tálim-tárbiya beriw menen birge, durıs turmıs tárizin qalıplestiriwge zárúr bolǵan áhmiyetli máseleler sóz etiledi. Poeziyalıq qatarlar arqalı insan táǵdiri, onıń ómirinde kórgen azap-aqıbetleri, jetiskenlikleri, kemshilikleri bayanlanadı. Mısalı:

Bir kúnleri keler qashaqlara yaz,
Sázende, góyende bolur sárparaz,
Bu qıssanı yazdı Ziywar – Hájiniyaz,
Ol hám nema kórdi, áy fanıy sendin [3.108].

Shayır ómirdiń mazmunlı bolıwı hám parawan keshiriw boyınsha qosıq qatarlarında keń túrde másláhat beredi hám qosıq juwmaǵında qosıq qatarların ózi jazǵanın tastıyıqlaydı.

Juwmaqlap aytqanda, Ájiniyaz shayırdıń didaktikalıq qosıqlarınıń hárbiri búgingi dáwir ushın áhmiyetli óz qunın joytpaǵan. Bul bolsa, shayır poeziyasınıń ullılıǵınan derek beredi.

Ádebiyatlar:

1. Мәмбетов К. Әжинияз. – Нөкіс: Билим, 1994. – 148 б.
2. Ахметов С., Есенов Ж., Жәрімбетов Қ. Әдебиеттаныў атамаларының орысша-қарақалпақша түсіндірме сөзлиги. – Нөкіс: Билим, 1994. – 240 б.
3. Әжинияз. Бозатаўлы нәзәлим. – Нөкіс: Билим, 2014. – 160 б.